

Böckernas värld och fångarnas

En uppsats av Gunnar Lindberg och Ingemar Lundkvist*

Publicerad i Biblioteksbladet 1969:4

Cellstraffet infördes på 1840-talet. Med det kom också ett slags biblioteksverksamhet igång. Från början bjöds enbart religiös kost, de s.k. cellböckerna. Småningom kunde sortimentet breddas något, "det världsliga" få spelrum. I memoarböcker och berättelser har fångar och intagna redovisat sina upplevelser av läsning i fängelset, vad de har kunnat få ut av den och hur läskonsten under olika tider har varit mager eller mera givande. Dessa vittnesbörd kommer från läsande och skrivande personer. "Bakom dessa memoarförfattare står den stora gruppen av fångar som var behovslösa i fråga om böcker och som saknade röst och penna för att ge uttryck åt sina erfarenheter. Det har funnits och finns fortfarande en klassgräns, som det måste vara en angelägen uppgift för kriminalvårdstjänstemän och bibliotekarier att i görligaste mån plåna ut."

"Tänk att man måste hamna i fängelse för att upptäcka b ö c k e r n a!"
Sven Forssell

Syftet med följande framställning är att visa hur fängelsebiblioteken tett sig förr i tiden, vilken roll böckerna spelat för fångarna och vilka möjligheter dessa haft att komma över goda böcker. Som källor har huvudsakligen använts de böcker, där f.d. fångar har redovisat sina personliga erfarenheter av tillvaron innanför murarna. Naturligtvis är vittnena ofta subjektiva. Svårigheten att komma åt verkligheten på detta område är betydande och det är förmodligen inte ointressant att också få reda på hur verkligheten har upplevts.

Först några kortfattade uppgifter om lagar och förordningar.

1840-41 Cellsystemet infördes i Sverige och fängelser enligt det nya systemet började byggas. Intresset för att ge fångarna moralisk och upplysande litteratur ökade.

1849 Doktor V. Lundberg, fångvårdsstyrelsens biträde i fråga om hälsovården i fängelserna, föreslog större omväxling i cellfängelsernas litteratur.

---

* Gunnar Lindberg var vid denna tid bitr. skyddskonsulent/frivårdsschef i Växjö och Ingemar Lundkvist byrådirektör vid kriminalvårdsstyrelsens utbildningssektion.

1860 Kungl. Maj:t beviljade 1 500 riksdaler till inköp av lämpliga böcker till cellfängelserna.

1864 Fångvårdsstyrelsen utfärdade bestämmelser om vilka böcker som fick inköpas till "det s.k. biblioteket". Vid sidan av rent religiösa böcker borde huvudsakligen endast anskaffas sådana "som antingen vore af företrädesvis moralisk syftning eller utgjordes af populära arbeten i historia och naturkunnighet, eller ock blifvit författade med särskildt afseende på den mindre bildade klassen".

1912 Fångvårdsstyrelsens cirkulär ang. klassificering av fångar. Fångarna indelades i klasser efter strafftid och uppförande och erhöll gradvis större förmåner, det, s.k. progressivsystemet. Under de tre första månaderna fick en fånge exempelvis inte läsa annat än de s.k. cellböckerna.

1945 Lag om verkställighet av frihetsstraff m.m. Cellstraffet avskaffades och likaså det med åren kraftigt modifierade progressivsystemet. Verkställighetslagen föreskrev bl.a. "I den utsträckning det kan ske utan olägenhet må intagen skaffa sig eller mottaga böcker, tidskrifter, tidningar och annat som kan bereda honom lämplig sysselsättning under fritid ävensom äga tillgång till lån ur anstaltens bibliotek."

1957 Riksdagen beviljade särskilda medel till samarbete mellan fångvårdsanstalter och folkbibliotek. Ersättningsbeloppet till biblioteken fastställdes till 10 kronor per år och vårdplats. (Beloppet är fortfarande detsamma.)

1958 Fångvårdsstyrelsens rundskrivelse ang. biblioteksverksamheten vid fångvårdsanstalterna. "För urvalet av böcker för de intagna förutsätter styrelsen att det kommunala biblioteket i första hand svarar. I princip bör intagna erhålla samma möjligheter att låna som står bibliotekets övriga låntagare till buds. (- - -) Böcker, som uppenbarligen är ägnade att motverka resocialiseringssyftet, bör självfallet ej ställas till de intagnas förfogande."

1962 Fångvårdsstyrelsens cirkulär om vård och behandling vid fångvårdsanstalterna. "De intagna bör uppmuntras till läsning av värdefull litteratur. Böcker, tidskrifter och tidningar, som de intagna önskar läsa, behöver icke vara av fostrande eller undervisande innehåll. Även ren underhållningslitteratur får förekomma, om den icke med hänsyn till ordning och säkerhet inom anstalten eller av andra särskilda skäl anses olämplig."

1964 Lag om behandling i fångvårdsanstalt. Intagen må "äga tillgång till lån ur allmänt bibliotek".

1968 Kriminalvårdsstyrelsens cirkulär om vård i anstalt. "Intagen skall uppmuntras till läsning av värdefull litteratur och skall om möjligt beredas tillfälle att genom anstaltens förmedling utvälja böcker ur allmänt bibliotek. (- - -) Med hjälp av allmänt bibliotek bör med jämna mellanrum upprättas förslag på olika böcker. Urvalet av böcker bör ge nödig variation och öppen möjlighet till ökade kunskaper och förströelse."

Fängelzebiblioteken kan ses som en följd av cellstraffets införande på 1840-talet. Bokförsörjningen var intimt förbunden med fängelsepredikanernas verksamhet och de religiösa böckernas dominans var länge en naturlig sak, för övrigt väl inte bara innanför fängelsemurarna. I varje cell fanns s.k. cellböcker, till att börja med tre till antalet. Det var katekesen, nya testamentet och någon av de andaktsböcker som fångelserna förfogade över, en del särskilt skrivna för ändamålet. En sådan "andaktsbok för fångar" var t.ex. den som den ryktbare missionspredikanten Peter Fjellstedt skrev och för vilken han 1848 tilldelades ett pris på 300 rdr b:ko i en av fångvårdsstyrelsen utlyst tävling.

Fjellstedts bok användes som cellbok ända in på 1900-talet. Dess inledning, "Helsningsord till en fånge wid inträdet i fängelset.", är ett upplysande tidsdokument, kanske också som vittnesbörd om den teologiska synen på brott och straff:

"Olyckliga, djupt fallna, men ömt älskade menniska! Du behöfver nu en warm helsning från en vän, som upprigtigt önskar din välfärd. (- - -) Fängelset är nu ditt hemwist. Din samwetsfrid, din lefnadsglädje, din ära, din frihet, allt är förloradt. Här helsar dig ingen glad röst, ingen hand trycker din för att bjuda dig wälkommen, ingen fröjdar sig öfwer din ankomst. En owärdig gäst, en föraktad främling är du här; utestängd från umgänget med kära anhöriga och wänner, innestängd inom dystra wäggar med ditt onda samwete, med dina oroliga tankar, med ditt fridlösa hjerta. (- - -) Straffet följer synden i spåren. Har du hoppats att kunna undwika straffet? Fängelset bewisar för dig, att Guds rättwisa hand kan finna dig."

Denna litterära genre har gett upphov till många kommentarer i fängelsememoarerna. En bok som blivit mycket omskriven och som i särskilt hög grad har uppfattats på ett sätt som ej författaren åsyftat, är tänke- och andaktsboken "I ensamma stunder" (första upplagan kom 1916). Författaren var kyrkoherde Arvid Salvén i Högsjö och han skrev boken på uppdrag av Kungl. Fångvårdsstyrelsen. Det var sålunda också denna gång en av samhället sanktionerad skrift, som därmed tillhandahölls svenska fångar.

Boken presenteras i fångvårdstjänstemannen Carol Samuelssons roman "Kåk vid strömmen" (1946): "På en hylla ovanför torrklosetten låg toalettppapper, bibeln, psalmboken och 'I Ensamma Stunder' av Salvén."

Salvé inleder med en "Hälsning", som kan sägas ha blivit klassisk:

"Käre! Det har då gått därhän, att du skulle komma hit. Du har kanske en tid icke varit alldeles oförberedd därpå, ty du kände, att det 'bar utför' och förstod, att den väg du slagit in på skulle leda till olycka och sorg. Dina aningar, att det skulle sluta illa hava nu besannats. Anledningarne till din nuvarande belägenhet känner du bäst själv och i ditt innersta medgiver du säkerligen, om du vill vara ärlig, att det varit *din bortkommenhet från Gud*, som vållat din olycka. Mer än någonsin inser du nu, huru synden kan utöva ett fördärvbringande välde över en människa. (- - -) Vi få ju alla skörda våra gärningars lön, och vad du sått får du nu skörda. Det är lätt att förstå, huru bittert allt ter sig för dig nu. I din sorg vill du nog skylla på andra för att du kommit i denna smärtsamma belägenhet, och det kan visst vara sant, att andra människor genom onda, fördärliga föredömen och lockelser till en del varit anledning därtill – men du bär själv skulden, ty du visste nog, att du icke borde låta dig lockas och föras in på det orättas vägar. Du lydde icke gudsrösten i ditt inre och du ville icke stanna inför ditt samvetes maningar. Kanske du kommit från ett gott hem, där far och mor väl aldrig kunde tänka, att deras älskade barn skulle kunna komma i en belägenhet sådan som denna? O, huru många minnen från detta hem tränga sig icke på dig! Du har icke glömt din konfirmation och alla de maningar, som därvid gavs dig av din lärare, som helt visst talade om de frestelser du skulle möta i livet och huru du skulle kunna övervinna dem. Och de heliga löftena du då gav och alla de goda föresatserna!? Huru det gått med allt detta, ser du nu. Du glömde din Gud och Frälsare och så gick det illa."

I "Tack för himlastegen" (1936) berättar Jan Fridegård om Lars Hårds tid i fängelset. Bl.a. finns där en episod, då Salvéns bok – 'salvelsehäftet' som den kallas av Lars Hård – får en verkningsfull belysning:

"En vägglus kom fram ur bokryggen och började sin promenad över den uppslagna sidan. Den gick raskt över raderna och läste tydligen inga av de sliskvänliga ord den klev över. Till sist stannade den inför en rad, tog några steg först åt ena och så åt andra sidan, fattade äntligen sitt beslut och steg ner på bordsskivan. Där återtog den sin obekymrade lunk i en färg som sympatiserade med dess egen. Jag läste raden den baxnat inför och jag flinade till fast det var min första timme i fängelset. Det stod så här: 'Käre vän, nog kände du, särskilt i nattens tystnad, ett gnagande i ditt...!'"

Några andra vittnesbörd om hur fångarna uppfattade boken. Huvudpersonen i pseudonymen Peder Bläcks "Kåkfårare" (1957) konfronteras också med Salvén:

"Redan första sidan fick honom att känna det som om han fått myror innanför huden. (- - -) Vem var då denne nådeligt självgode gudsmän, som skrivit detta och inte skämdes inför sin Gud att tala så till en usel, olycklig människa i en kall fängelsecell. Fanns det över huvud något vedervärdigare än alla dessa självtillräckliga förbättrare, som onanerade sig till vällusten att ta hand om de utstötta, dessa arma kräk, som bara bad till sin enkla Gud om att bli bevarade för deras äckligt självuppfyllda frälsarvilja och förbarmande."

I en artikel i tidskriften Fönstret 1930, "Ensamma stunder" – olämplig och skadlig fångkost, berättar en f.d. fånge om Salvéns bok och nämner bl.a. vilken verkan redan bokens första sida kan ha på sina läsare:

"I stort sett kan verket karaktäriseras som en apologi för statens straffmetoder och har fått sin karaktär av detta sitt syfte. Den är ägnad att till det yttersta nedsätta fångarnas humör och livsmod. Vår Herre får figurera som en överdomare, vilken vid varje tillfälle sanktionerar statens domar. (- - -) I regel får nog boken ligga oläst i cellerna. Redan första sidan förtar lusten till en fortsättning av läsningen. Jag frågade en fånge, om han hade läst boken. Han sade sig hava läst den första sidan, men sedan slängt boken. 'Författaren bara skäller på oss. (- - -) Men om en fånge vid början av sin strafftid, innan själen ännu hunnit anfrätas, ivrigt tar fatt i boken i hopp att där finna en smula tröst och förströelse (annan litteratur får ej lånas under de första månaderna), så kan boken ej göra annat än ont, såvida ej fången har styrka att läsa den med kritik eller han helt enkelt kastar den, vilket nog är det vanliga."

I "Det stora fängelset" (1935) ger pseudonymen Captivus en ungefär lika negativ recension:

"Innehållet bjuder ingenting egentligt originellt; skriftens författare tyckes vara rätt obekant med förhållandena inom ett fängelse och är själv fången i illusionen om fångvårdens förträfflighet. (- - -) Att bjuda fången en andaktsbok som denna är ungefär som att ge en sjuk person medicin, som förut visat sig vara resultatlös."

Per Meurling ("Tack för sist, rättvisa!" 1945) gör en dräpande jämförelse:

"Med ens förstod jag, att min uppfostran nu måste börja på nytt. Hittills hade jag sysslat med Voltaire och Diderot, Swift och Shakespeare. Nu måste jag, för att bli bättre män-

niska, söka höja mig till kyrkoherde Salvéns nivå. Jag förstod, att det skulle bli svårt, men beslöt att göra mitt bästa."

Men Salvéns bok ägnades också uppmärksamhet inför ett annat forum. När riksdagen 1945 debatterade fångvårdsfrågor i samband med förslaget till en ny verkställighetslag, yttrade sig herr Nordström i Kramfors, som satt i fängelse för sitt deltagande i Ådalshändelserna 1931, och kommenterade boken med bl. a. följande ord:

"Jag skulle vilja trotsa envar av riksdagens ledamöter att försöka förneka att av dem, som få denna bok i sina händer och sedan sitta inlåsta i en straffcell i två månader utan att få någon annan andlig kost, andra än starka naturer kunna undgå kollaps. (- - -) I det fängelse, där jag satt för 10 à 15 år sedan, var den redan avskaffad, men jag vet att den avskaffats på Långholmen så sent som i år, och i de flesta andra fängelser finns den ännu kvar. Jag hemställer därför till justitieministern, att han ville begagna sitt inflytande för att få bort denna andliga farsot från fängelserna."

I rättvisans namn bör också anföras ett citat av annat innehåll. Yngve Rudberg, fängelsepredikant och sedermera biskop, uppger om Salvéns bok, att den "på sin tid mycket uppskattats, särskilt av en äldre generation fångar".

I dag kan en intagen sannolikt komma över denna bok endast genom bistånd av vederbörande folkbibliotek.

Så länge fångarna fick läsa endast de s.k. cellböckerna fanns inga svårigheter med censuren, men då bokbeståndet skulle breddas utöver den rent religiösa litteraturen uppstod besvärliga avvägningsproblem. Det gällde ju att förse fångarna med "moralisk" och "bildande" litteratur och man hade då att rätta sig efter fångvårdsstyrelsens bestämmelser från 1864, vilkas allmänna formuleringar säkerligen vållade mycket huvudbry för fängelsepredikanter och anstaltschefer. Bokinköpen varierade både i omfattning och ämnesval, men fångvårdsstyrelsen vakade ständigt över att dess propåer följdes.

I fråga om utlåning av böcker gick en skarp gräns mellan dem som var häktade, dvs. rannsakningsfångar, och dem som var dömda till frihetsstraff. Rannsakningsfångarna hade ett ganska fritt val av litteratur och fick dessutom läsa sina egna böcker. När de skulle börja avtjäna sitt straff gällde dock strängare regler och om detta berättar bland andra den tidigare citerade Captivus:

"På aftonen fröntog man mig fickur, almanacka m.m. samt böcker med världsligt innehåll. Jag blev alldeles ensam med mig själv, Bibeln, Psalmboken och Luthers katekes."

I boken "Leva livet bakom galler" (1942) skildrar pseudonymen Bn samma situation på detta sätt:

"När nu förvandlingen från rannsakningsfånge till straffarbetsfånge skulle börja, gällde det betecknande nog att först taga ifrån mig mina böcker. En av verkställighetslagens ethundrafemtiofemte paragrafer föreskriver nämligen, att strafffånge under de två första månaderna av strafftiden icke får läsa böcker. Böckerna plockades alltså ut ur cellen. Och jag antecknade ett första frågetecken denna minnesvärda dag: Vari består finessen i att svensk fångvård förbjuder fånge att läsa de två första straffmånaderna?"

Det fanns dock fångar som kunde kringgå censuren och skaffa sig böcker på olika sätt. En av dem som tydligen lyckades med detta var en av de tre "Amalthea-männen", Algot Rosberg, som i sin bok "Amalthea" (1918) berättar:

"Litteraturen fick jag genom bokbinderiet och slapp sålunda anlita fängelsebibliotekets tyska översättningskrams, små sötsliskiga mamsellberättelser. (- - -) Genom mitt arbete var jag så att säga med ett slag försatt i en lyckligare ställning än mina olyckskamrater. (- - -) Medan övriga fångar tilldelades ett visst antal sidor för en period av tre veckor, hade jag obegränsad tillgång. Jag kunde sålunda av ett parti böcker på femtio band, inlämnade till mig för bindning, läsa de fyrtyo banden innan jag åter lämnade ut dem."

Att en fånges läshunger kunde vara mycket stark framgår av en bok av Lifestidsfången med den långa titeln "Märkliga upplevelser inom svenska fångelser berättade af honom själf" (1907):

"Här (Karlskronafängelset) skötte jag mig också som en hel karl, hvad jag själf skall säga. Jag smugglade aldrig med brännvin, men väl med böcker och tidningar. Ty andra böcker än bibeln och psalmboken och ett par, tre andra böcker af religiöst innehåll bestods icke af fångelset, Och sådana böcker voro icke i min smak."

I många av fångelseskildringarna hittar man exempel på fångarnas kritik av den rådande bokcensuren och vi citerar två författare. Först Albert Sundin, som i boken "Fängelset" (1914) berättar:

"Det har t.ex. hänt, att rent vetenskapliga böcker blivit indragna eller stympade på så sätt, att 'farliga' kapitel urklippts, medan vad jag skulle vilja hänföra till verklig smutslitteratur har trugats på fångarna."

Därefter låter vi Bn åter komma till tals genom sin tidigare nämnda bok "Leva livet bakom galler", där han berättar att Romain Rollands bok "Jean Christophe" förbjöds och gör följande kommentar:

"Kungliga Svenska Vetenskapsakademien hade visserligen belönat detta verks författare med Nobelpriset i litteratur. Men denna institution hade bara anor från Gustav III:s tid att stödja sig på. Fängelseprästen som korrigerade vetenskapsakademien stödde sig på fångelseväsendets anor. Och de går mycket längre tillbaka i tiden."

Visserligen döper författaren om Svenska akademien, men på hans lika träffande som bitande ironi kan man inte ta miste. Praxis och bestämmelser ändrades under årens lopp och antalet tillåtna böcker ökade. Vi låter Peder Bläck skildra utvecklingen i två citat:

"En dag roade Jonas sig med att jämföra gamla inventarieförteckningar med sin bokkatalog och fann att fångelsebiblioteken genomgått en ganska revolutionerande förändring på enbart de senare åren. De böcker som bara för några tiotal år sedan ansågs lämpliga för fångar och som delvis fanns kvar i bibliotekets arkiv, bidrog knappast till att göra deras trista tillvaro ljusare."

"Det var först med Viktor Rydbergs, Selma Lagerlöfs och Heidenstams böcker som det kom lite ljusare och klangfullare toner in i skalan. Nu fanns t.o.m. Strindbergs Inferno i biblioteken. Men Fröding var fortfarande förbjuden, till och med i urval. Han var alltför farlig för tjuvarnas moral. Och i Laurins konsthistoria var Susanna i badet och andra känsligare planscher övermålade med tusch, för att inte tjuvarnas själar skulle ta skada. Detektivromaner var förbjudna. Utom på engelska. I det fallet fanns det en ganska stor sortering. Och den var tillåten."

Vilka böcker lästes då mest av dem som var tillåtna? Den frågan är säkerligen svår att besvara utan att man statistiskt bearbetat bevarade lånekort, men Erik Granlund ("Sex år", 1933) har gjort upp följande tio-i-topp-lista:

"De böcker, som voro mest populära voro, utom poesien förstås, Dumas' musketörer och Monte Cristo, Gust. Jansson, Flygare-Carlén, Strindberg, Jack London, Hamsun, Jules Verne, Hagenbäck och O'Briens söderhavsböcker. Det fanns också några böcker av en författare, Leonard Strömberg, som voro mycket uppskattade. Det var ändå religiösa böcker, men de handlade om fattiga, men ädla torparpojkar, som efter gruvliga äventyr gifte sig med en ren adelsfröken och komma till rikedom, makt och ära."

Det var dock naturligtvis inte enbart böcker som drabbades av censorernas förbud. Tidningar och tidskrifter ägnades också ingående granskning. Ur en artikel – "Biblioteksstudier på Långholmen" – i Fönstret 1932, har vi hämtat dessa exempel på censur:

Författaren, som är anonym, berättar att "Grönköpings Veckoblad inte kan utlämnas till ens en 3:dje klassens fånge, – därför att överheten i Grönköping utsättes för drift!" och att "en jultidning undanhålles fångarna därför att i den förekommer en karikatyr av excellensen Ekman".

En grupp intagna som tilldrar sig särskilt intresse är de s.k. politiska fångarna. I slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet dömdes en rad radikala politiker till varierande frihetsstraff för brott mot tryckfrihetsförordningen och vi kan nämna namn som Axel Danielsson, August Palm, Hinke Berggren och Hjalmar Branting. Dessa politiker utnyttjade tiden i fängelset till studier och till omfattande publicistisk verksamhet. För fängelsets direktör innebar detta en myckenhet av merarbete, vilket framgår av löjtnanten Gotthard Sundbergs bok "Om Sveriges fångvård på dess nuvarande utvecklingsstadium" (1892):

"Ett särskildt hufvudbry i fråga om kontroll af fångars skriftliga verksamhet vållas gång efter annan direktörerna vid länsfångelser och kronohäkten, der äfven fångar, dömdes för brott mot tryckfrihetsförordningen, förvaras. Bland desse, hvilka i egenskap af fängelsefångar ega sysselsätta sig efter behag, finnas stundom sådana, som äro redaktörer för eller medarbetare i periodiska tidskrifter och hvilka redigera sina organ eller författa sina bidrag inom fängelset.(- - -) Egendomligt nog kan det vara, att få se en statens tjänsteman, med sansade, kanske konservativa åsigt, sitta och kontrollera uppsatser för socialistiska eller anarkistiska tidningar; och man måste medgifva att pligtroheten och tillmötesgåendet i enlighet med mångas tanke icke dervidlag ha synnerligen välsignelserika följder."

Axel Danielsson, som dömdes till 18 månaders fängelse, var intagen i Malmö Cellfängelse åren 1888-90. Han redigerade där sin tidning Arbetet och skrev dessutom mängder av artiklar i tidningen. Man förstår därför att anstaltsledningen ibland suckade inför censurarbetet, som dock var ganska ytligt. Men han ägnade också mycken tid åt läsning och studier. Alsterdal sammanfattar i sin bok om Danielsson: "Den största positiva behållningen av fängelsetiden var onekligen att han nu för en gångs skull fick tid och ro att läsa."

Från Hjalmar Brantings fängelsetid på Långholmen 1889 har vi följande skildring av litteratören Klas Ryberg i tidningen Gripen:

"Som känt är befinner sig tidningen Socialdemokratens redaktör, hr Hjalmar Branting, sedan omkring en månad å Långholmens fängelse. (- - -) Han bebor ett stort, jämförelsevis trevligt och ljusst rum. Där är han omgiven av allt vad han strängt taget behöver. Där har han lektyr och där skriver han en god del av Socialdemokratens uppsatser. Dessutom lär han vara sysselsatt med översättningsarbete. Sina måltider låter han hämta från källaren Iduna, och sådan 'fångkost' skulle tusentals fria önska sig."

Då dessa politiker således hade en gynnad ställning i jämförelse med det stora flertalet fångar, är de inte på något sätt representativa. I bjärt kontrast till övriga fångars fattigdom på litteratur och tidningar framstår Zeth Höglunds skildring i boken "Härliga tider" (1951). Höglund avtjänade ett fängelsestraff i början av 1900-talet och skriver:

"Jag översatte från danskan den holländske socialisten (senare anarkisten) Domela Nieuwenhuis' lilla marxistiska bok Kapital och arbete, kompilerade ihop Socialismens historia i sammandrag, som Frams förlag utgav, samt gjorde en hel del annat småkraf. Jag studerade även Arbetets alla årgångar från Axel Danielssons tid och beundrade mycket hans lysande, personliga stilkonst samt fick material till en liten studie över Danielssons 'avfall' (från marxism till revisionism). Likaledes läste jag utopisten Nils Herman Quidings Slutlikvid med Sveriges rikets lag – ett verk, som Strindberg prisat högt – och om vilket jag skrev i Fram."

Trots att de politiska fångarna oftast var helt upptagna av politiska frågor med endast sporadiskt intresse för kriminalpolitiken, hittar vi hos Z. Höglund följande:

"Genom fängelseprästen pastor A. Wirén fick jag låna en del modern kriminalpolitisk litteratur, vilken bekräftade den instinktiva avsky jag hyste för den rådande straffrätten, fängelsesystemet med dess efterblivna och ofta brutala metoder."

Att en fängelsepastors ohörsamhet mot fängelsestyrelsen kunde bana väg till ett djupare litteraturintresse, framgår av Viktor Eks uppsats i "Mötet med boken" (1958). Till artikelförf. har Ek uppgivit att han var intagen i fängelse under tiden december 1910-februari 1911.

"Mitt egentliga möte med boken skedde emellertid under en kvartalsvistelse vid kronohäktet på Långholmen, som jag i 20-årsåldern ådrog mig för ett antimilitaristiskt flygblad, som då inte passade, men som nu ingen klok människa skulle finna förgripligt. (- - -) Under cellvistelsen (ensamcell hela tiden) kom emellertid en skärpt ukas från fängelsestyrelsen beträffande fångarnas rätt till bokläsning, vilken försvårade åtskilligt. Då kom en räddande ängel i form av dåvarande fängelsepastorn Karl Ernberg, en underbar människa, som måste ha varit till stor glädje för många av pensionärerna på Gröna ön. Han rådde mig helt resolut att behålla böckerna över vilka han hitintills själv bestämt, i stället för att skicka dem till granskning – och att inte låta dem ligga alltför synliga om någon oväntad inspektion skulle ske. Jag stoppade mitt boklager under sängbolstret och tog fram endast en i sänder allt efter behov. Något nytt i bokväg fick jag dock icke in utifrån – annat än fängelsets egna böcker, vilka då var av en mycket enkel uppsättning och absolut inte passande en samhällsomstörtande tjugooåring. (- - -) Bland de få böcker jag fick in till mig då var två som satte de djupaste spår. Det var Vilhelm Ekelunds 'Antikt Ideal' och 'Böcker och Vandringar', nyss utkomna på Framtiden i Malmö och skänkta till mig av Socialdemokratiska ungdomsförbundet genom Fredrik Ström. Dessa arbeten gnodde jag igenom tjugotals gånger, i djup beundran: de var ju också ett tack till mig för mitt ådagalagda antimilitaristiska hjältemod."

Fängelsememoarerna ger också en del upplysningar om fångelsernas vardag som kanhända inte finner vägen till den officiella historieskrivningen. Det är glimtar och intryck som också gör oss mindre benägna att idealisera bilden av fångelser och böcker. Bl.a. får vi besked om det ekonomiska systemet i fängelsesamhället. Vi har här att göra med en isolerad värld, där knappheten på vissa varor kunde – och väl fortfarande kan – leda till ganska speciella transaktioner. I "Simulanten" (1926) berättar pseudonymen Oscar Wildborn om boken som handelsvara:

"Huru många stackare var det ej, som utan anhöriga och medel i friheten, köpte böcker, tvål och tandborstar, som var tillåtet för dem, inom fängelset, för att därmed kunna byta till sig en bit tobak. Ja, många smakade varken kött eller fläsk på månader blott för att kunna få tobak. Ty sorgligt nog fanns det verkligen så dåliga varelser bland oss att de kunde taga sådant i utbyte."

Erik Granlund skildrar hur lönande det kunde vara för en fånge att få bibliotekariesysslan:

"Det var inte lätt att tillfredsställa mina vänner mellanklassarnas anspråk på böcker. När tiden för boklån nalkades, uttryckte de sina önskemål att få den eller den boken, som den och den fången haft och som skulle vara så bra. Så vitt möjligt fingo de också som de ville. Och mitt tillmötesgående renderade mig välvilja och icke sällan mutor och gåvor i en eller annan form. 'Bra böcker så blir det bra klär', sade Lumpolle, som en tid hade hand om linne och kläder. 'Pannkaka på söndag' utlovade mästerkocken. En och annan skorpa eller strut med socker och ibland, Gud förlåte mina synder, en nypa te, kunde också hitta vägen till mina förbjudna byxfickor."

Böckerna spelade förr en allvarlig roll i fängelset och detta skulle understrykas också i deras yttre. När den tidigare citerade Peder Bläck gick igenom fängelsets bokbestånd, gjorde han även denna iakttagelse:

"Och dessutom skulle alla böcker förr i tiden vara bundna i svart. Ett band i naturskinn eller ljus klot var ett brott mot fängelsemoralen. Allt skulle vara mörkt, mörkt."

Den som någon gång bläddrat i böckerna i ett gammalt fängelsebibliotek, har förmodligen lagt märke, till de kommentarer m.m. som böckernas läsare har skrivit. (För övrigt vore kanske ett närmare studium av dessa vittnesbörd väl motiverat.) Pseudonymen Tor Vilse ("Från vilsna foglars bo", 1903) berättar om hur fångarnas naturer och karaktärer tar sig uttryck i fängelset:

"Dessa själens reflexer visa sig trognast och sannast i de skrifna blad, som hittas här och där i de böcker, som finnas i fängelsets celler, anteckningarne i samma böckers marginaler, skrifningarne här och där på väggar, dörrposter, golf osv. Allt sådant är visserligen strängt förbjudet, men förekommer icke desto mindre tämligen allmänt, åtminstone på ett fängelse. Och i dessa skrifverier framträda tvenne element, lika vidt skilda som himlen och jorden. Den enes penna har sålunda nedskrifvit en bitter klagan, ett verop öfver sig själf, i få ord uttryckt sitt öfverfyllda hjärtas ånger och sorg, ibland på prosa, ibland på poesi. Den andres alster återigen är ett utslag af dels rå cynism, bekymmerslöshet och ringaktning för sig själf samt dels en burlesk och grofkornig humor, som särskildt på ett sådant ställe verkar vämjeligt på hvarje känsligt och oförderfvadt sinne."

Men vi blir också upplysta om andra former av oaktsamhet och åverkan, där vi samtidigt får en föreställning om fängelsernas hygieniska standard. Två citat av Peder Bläck:

"Förslitningen var oerhört stor. Även en alldeles ny bok behövde inte vara i omlopp mer än ett par veckor förrän den var fullsmetad med snustummar och kaffebläckar. Men tjuvarna vande sig vid att läsa även nersmutsad litteratur med ett välbehag som de aldrig skulle ha kunnat tänka sig utanför murarna."

"Lite senare kom en konstapel och hämtade Jonas ner till biblioteket, där ett par andra krumelurer höll på med bokbytet mellan travar av återlämnade böcker och andra travar av nya som skulle gå ut. Och från alla böckerna stank det av cellsmuts, urin och inpyrt

svavelväte. – De jävlarna använder böckerna som pottlock, förklarade en av krumelurerna därinne."

Den här redovisningen har givetvis inte kunnat ge en fullständig bild av förhållandena. Rapporteringen från de f.d. fångarna är ju också slumpartad och bristfällig. Bakom dessa memoarförfattare står den stora gruppen av fångar som var behovslösa i fråga om böcker och som saknade röst och penna för att ge uttryck åt sina erfarenheter. Det har funnits och det finns fortfarande en klassgräns, som det måste vara en angelägen uppgift för kriminalvårdstjänstemän och bibliotekarier att i görligaste mån plåna ut. Barbro Alving har i sin "Dagbok från Långholmen" (1956) belyst denna aspekt på fångelserna:

"Och på natten, sen värk och tankar släppt, började jag läsa ärftlighetsforskaren Åke Gustafssons 'Åsnans död'. Det är underligt när man ligger och läser något som tar en här; man tittar upp och ser sig omkring i en sekunds förvirring – man har glömt var man är. Där har man återigen en tillgång som man upplever nästan som en orättvisa: en fånge av min art kan med böckers, funderingars hjälp slå ut väggarna här, rymma ifrån alltihop på nätterna. Den vägen kommer de andra inte ut."

Citerad litteratur:

- Alsterdal, Alvar, Brandsyn i samhället. Axel Danielsson 1863-1899. 1963.
Alving, Barbro, Dagbok från Långholmen. 1956.
Bläck, Peder, - [pseud.], Kåkfarare. Roman. 1957.
Ek, Viktor, Böcker och vandringar. (Mötet med boken. 1958. s. 14-19.)
Fjellstedt, Peter, Andaktsbok för fångar. 1849.
Forssell, Sven, Att vara kamrat. Roman. 1942.
Fridegård, Jan, Tack för himlastegen. 1936.
Fönstret 1 (1930) och 3 (1932).
Granlund, Erik, Sex år. 1933.
Höglund, Zeth, Minnen i fackelsken. 1. Härliga tider, 1900-1911. 1951.
Leva livet bakom galler. Av Bn. Med förord av Else Kleen. 1942.
Lifstidsfången. Märkliga upplevelser inom svenska fångelser, berättade av honom själf. 1907.
Meurling, Per, Tack för sist rättvisa. 1945.
Nerman, Ture, [utg.], Ögonvittnen om Hjalmar Branting. 1961.
Nilsson, J. H., [utg.], Samling af författningar och föreskrifter rörande svenska fångvården. 1892.
Nilsson, Oscar, Simulanten. Verklighetsskildring från svenska fångelser av Oscar Wildborn [pseud.]. 1926.
Nyrelli, Svante Lundqvist, Från vilsna foglars bo. Bilder ur lifvet, upptecknade direkt från fångelsets värld. Af Tor Vilse [pseud.]. 1903.
Riksdagens protokoll 1945. AK 40:44.
Rosberg, Algot, Amalthea. 1918.
Rosén, Sven, Det stora fångelset. En vidräkning med modern fångvård. Av Captivus [pseud.]. 1935.
Rudberg, Yngve, Innanför murarna. 1933.
Salvén, Arvid, I ensamma stunder. 1916.
Samuelsson, Carol, Kåk vid strömmen. Roman. 1946.
Sundberg, Gotthard, Om Sveriges fångvård på dess nuvarande utvecklingsstadium. 1892.
Sundin, Albert, Fängelset. 1914.
Wieselgren, Sigfrid, Sveriges fångelser och fångvård från äldre tider till våra dagar, 1895.

I bokhyllan fanns också:

Svensk litteratur:

- Abrahamsson, Sofia, Bland livets fallgropar. Verklighetsskildringar från fångars och frigivnas värld. Saml. och utg. av Nemo [pseud.]. 1925.
- Adamson, Einar, Gallerkåserier. (Fångarbete utfört å centralfängelset, Härlanda, av tryckfrihetsfången 1126, i cell 42.) 1-4. 1935.
- Arendorff, Victor, Svartsjöfångar. Verklighetsskildringar av Captivus [pseud.]. 1910.
- Berglund, Per Olof, Som politisk fånge på Långholmen. Studier, skildringar, stämningar, drömmar och tankar. 1917.
- Bergstrand, Carl-Martin, Fångar på Nya Elfsborg under 1700-talet. 1959.
- Björklund, C[arl] J[ohan], Dömda till döden. Amaltheadramat. 1958.
- Cellfången nr 169.., 1931-1933 på "Gröna ön". Långholmsskildringar. 1933.
- Dunå, Gösta, Innanför. [Roman av] Gösta H Dana [pseud.]. 1961.
- Ericsson, Gustaf, Koncentrationslägret Tre Kronor. Roman av Martin Mark [pseud.]. 1945.
- En gammal lifstidsfänges självbiografi, öfversedd och fullständigad samt Barnavårdare tillagnad. Utg. af Svenska sällskapet för nykterhet och folkupfostran. 1906.
- Grängberg, J[ohannes], Bland våra fångar. 1928.
- Hjertström, Axel, Från fångelser och fånglif. 1902.
- Helmer, Gustaf, Bakom lås och galler. Några minnesanteckningar från en trettioårig tjänstgöring vid gamla Malmöhus. 1909.
- Kjellberg, Isidor, Ur en cellfänges dagbok, förd av Isidor Kjellberg under den tid - från 11 april till 11 juni 1881 - han ... hållits förvarad i Östergötlands länshäkte med anledning av tryckfrihetsåtal. 1881.
- Koch, Martin, Guds vackra värld. 1916.
- Krantz, Claes, Storförbrytare och statsfångar. Interiörer från Sveriges fordom mest fruktade straffängelse. 1930.
- Krantz, Claes, Under järnkronan. Ett kapitel svensk kriminalhistoria. 1963.
- Larsson-Ljushammar, Harry, Från landslagsboxare till gangster. Dynamit i nävarna. 1956.
- Leander, Ulrik, En fängelsedirektörs minnen. 1936.
- Levander, Lars, Brottsling och bödel. 1933.
- Lifvet i ett svenskt fängelse. [Av] Nils H [pseud.]. 1891.
- Lönegren, H[ampus] F[rans] A[ugust], Lifvet i ett svenskt straffängelse under 1860-talet ... 1893.
- Morén, T[heodor] E[manuel], Ur fångarnas värld. Skildringar. 1918.
- Niininen(-Törnudd), Margit, Bakom gallret. Skisser. 1930.
- Nilsson, Anton, Dömd till döden för Amalthea. 1962.
- Nilsson, Anton, Fängelseminnen. 1918.
- Nordlund (von Schenk), Aino, Medan han satt inne. 1931.
- Oljelund, Ivan, I ny jord. En gammal historia ånyo berättad. 1920.
- Poukka, Bruno, Gröna ön. 1939.
- Rudberg, Yngve, Fången har ordet. 1937.
- Stern, Alfred, Långholmsfångar. Värklighetsskildringar. 1917.
- Sundberg, Gotthard, Fängelset på Vargön. Interiörer från svenska fångvården vid sekelskiftet. Af Pharao [pseud.]. 1911.
- Svantesson, Allan, Fången, fängelset, friheten. En vädjan. 1942.
- Svartsjöfångar. Verklighetsskildringar. [Av] Raggen [pseud.]. 1930.
- Thulin, Joel Fredrik, Ur fängelsets värld. Några fakta och reflexioner. Ett gif akt vid sekelskiftet. 1900.
- Wahlén, Ingvar, Skräcken gör mördaren. [Roman.] 1955.
- Wahlgren, Wiking, Resa i en frusen verklighet. 1968.
- Wessberg, Olof, Stora sällskapet, Monte Carlo, Långholmen. 1925.
- Wieselgren, Sigfrid, Förfelade liv. 1905.
- Wigström, Eva, Brott och straff, eller lifvet i ett svenskt straffängelse. Skildrat av Ave [pseud.]. 1872.
- Vinberg, Ola, Samhällets obehöriga. Roman. 1916.

Översättningar:

Behan, Brendan, Borstalpojken. 1959.
Benney, Mark, Dåligt sällskap. 1937.
Chessman, Caryl, Dödscell 2455. En dödsdömds berättelse. 1954.
Chessman, Caryl, Genom skärselden. 1955.
Chessman, Caryl, Rättvisans ansikte. 1957.
Dostojevskij, Fjodor, Döda huset. 1861-62.
Fallada, Hans, Adjö – och välkommen tillbaka! 1934.
Fuchs, Georg, Andarna i fängelset. Minnen av cellfången nr 2911, nedskrivna i tukthuset. 1932.
Lewis, Sinclair, Ann Vickers. 1933.
Maltz, Albert, En lång dag i ett kort liv. 1957.
Norman, Frank, Pang i bygget. 1960.
Pellico, Silvio, Från min fängelsetid. 1832.
Tjechov, Anton, Sachalin. 1895.
Wasserman, Jakob, Fallet Maurizius. 1928.
Wilde, Oscar, De profundis. 1905.

Ett litet urval litteratur

för dem som intresserar sig för biblioteksverksamhet vid fångvårdsanstalterna

Allmänt:

Aubert, V., Det dolda samhället. Sthlm 1968. 284 s. (Aldus.)
Beijbom, A., Kontakt bakom galler. Sthlm 1966. 99 s. (Verbum.)
Börjeson, B., & Ros, E., Straffets verkningar. Sthlm 1967. 191 s. (Tema.)
Eriksson, T., Kriminalvård. Idéer och experiment. Sthlm 1967. 415 s. III. portr. person- & sakreg. (Kriminologisk handbok.)
Galtung, J., Fængselsamfunnet. Et forsøk på analyse. Oslo 1959.
Karlsson, L., & Vilson, B., Samarbete över muren. Ett socialt och allmänmänskligt dokument. Sthlm 1967. 168 s.
Karlsson, L. K., Ett meddelande. Dikter. Sthlm 1968.
Kriminaliteten och samhället. [Av] K. Sveri [m.fl.]. Red. av I. H:son Frese. 2 revid. uppl. Sthlm 1968. 131 s. Litt. (Aldus.)
Kunskap om fångsamhället. Specialnummer. Sociala meddelanden 1962 (1962), h. 1/2. 202 s. III. titt. 13 interner. Vår fångvård. Red. av Peter Curman. Sthlm 1968. 136 s.

Periodica:

Sveriges officiella statistik. Kriminalvården.
Tidskrift för kriminalvård. Utg. av Svenska fångvårdssällskapet och Svenska skyddsförbundet. Södertälje.

Biblioteken vid svenska anstalter:

Hallberg, O., Fickböcker i fångvårdsbibliotek, BBL 1963, s. 380-381.
Holmström, B., Fängelsebiblioteket i Malmö. BBL 1955, s. 295-298.
Lundkvist, L., Fängelsebiblioteken. Sociala meddelanden 1964 (1965), h. 7/8, s. 193-198.

Under våren 1969 utkommer:

Källqvist, G., Fängelsebibliotek i de nordiska länderna.

Urvalet gjort av Lisbet Höök och Ingemar Lundkvist i januari 1969.